

Kur'ân Âyetlerinde İçki Yasağının Değişik Cümle Yapılarıyla Anlatılmasının Sebepleri

The Reasons for the Explanation of the Prohibition of Alcoholic Drinks in
the Qur'ân through Various Syntactic Structures in Different Verses

Yazar Bilgisi Author Information

Mehmet KAHRAMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tokat, Türkiye
Asst. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences, Tokat, Türkiye
mehmet.kahraman@gop.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-5507-044X

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij1114832
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
10 Mayıs/May 2022	1 Haziran/June 2023

Öz

İslam inancına göre Kur'an Allah'ın kitabıdır. Onda mükelleflerin iyiliğine olanlar kendilerine emredilmiş; zararına olanları da yasaklanmıştır. Bu bağlamda alkollü içecekler yasaklananlar içerisinde yer almaktadır.

Vahyin nüzulü esnasında içki Araplar için vazgeçilemez bir zevk ve alışkanlık aracıydı. Onlar içkiye bağımlı bir haldeyken hamr ile ilgili âyetler nazil olmaya başlamıştır. Onların bu alışkanlıklarını terk etmelerine yönelik, Kur'an'ın tadrîcî bir yöntemle başvurduğu görülmektedir. Bu çalışmada bütün kötülüklerin anası diye tarif edilen içki ile ilgili âyetler incelenecektir. İçkinin belirli zaman aralıklarıyla nazil olan âyetlerle tadrîcî bir şekilde yasaklanmasının sebepleri araştırılacaktır. İçki ile ilgili âyetlerdeki cümle yapıları incelenip kullanılan üslubun dikkatlere sunulması amaçlanmıştır. Böylece içki bağımlısı kişilerin psikolojilerini anlamak ve tadrîcî bir şekilde içkiyi terk etmelerini sağlamak için yeni bir metot sunulması hedeflenmiştir.

İlk aşamada konuyu haberî bir cümleyle işleyen âyet incelendi. Bu âyet içkiden bahseden ilk âyettir. İçki bağımlısı bir topluma onu hemen yasaklamak yerine içkinin diğer faydalı içeceklerden ince bir vurguyla ayrıldığı gösterilmiştir. İçki bağımlısı kişilere içkinin dışında başka içeceklerin de bulunduğu hatırlatılması gerektiği gösterilmeye gayret edilmiştir. İçkiyi terk etmesi arzulan kimselerle bu şekilde bir iletişime geçilmesinin gereğine dikkat çekildi. İkinci aşamada incelenen ayette içkinin faydası olmakla birlikte zararının daha büyük olduğu vurgulanmıştır. Bu âyetin yarar-zarar bağlamında muhataplara anlatmak gerektiği vurgulanmıştır. İsim cümleleri sübut ifade eder. Bu âyet isim cümlesi formunda içkinin zararlarının sürekli olduğuna dikkat çekmiştir. Bu âyette bahsedilen zararın sürekli olması yönünün dikkate sunulması gerektiği vurgulandı. Üçüncü aşamada içkinin namaza mâni olması hakikati üzerinde daha somut bir tutum sergilenmekte ve namaz ekseninde Müslümanların gönlünde içkiye karşı belirli bir mesafe konulması hususu beyan edilmektedir. Bu aşamada zikredilen âyette kullanılan cümle de isim cümlesidir. Bu üslup kullanılarak sarhoşluğu devam edenlerin namaza yanaşmaması gerektiği vurgulanmıştır. İçki bağımlısı bir Müslümanın namazın Allah katında çok değerli bir ibadet olduğunu bilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı namaza sarhoş bir şekilde gidilemeyeceğinin vurgulanması gerektiği izah edildi. Kişinin namaz vakitlerinde uyanık olması gerektiği bilincinin sağlanmasının lüzumlu olduğunun bilinmesi amaçlandı. Böylece bu kişilere belirli bir süreliğine içkiden uzaklaşma ihtiyacı hissettirme bilincinin verilmesi gereği belirtildi. Dördüncü aşamada ilk önce haberî cümlelerle içkinin kötülükleri anlatılmıştır. Onun şeytan işi pislik olduğu vurgulanarak Müslümanların içkiye karşı nefret etmeleri hedeflenmiştir. Şeytanın içki ile aralarına düşmanlık sokmak isteği Müslümanların dikkatine sunulmuştur. Emir cümlesiyle, artık kesin olarak içkiden uzak durmaları gerektiği bildirilmiş, bunun da kurtuluşa ermede önemli bir adım olduğu ifade edilmiştir. En son aşamada ise yasaklamada bir kararlılık göstergesi olması bakımından soru cümlesiyle "vaz geçtiniz değil mi?" denilerek Müslümanların içkiden tamamen uzak durmaları gereği vurgulanmaktadır.

Bu ayetlerde gelen farklı cümle yapıları incelenerek Allah'ın içkiyi haram kılarken uyguladığı sistem gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır. Kur'an'ın üslubu sistematik bir şekilde uygulandığı zaman içki müptelası Müslümanlara şefkatle yaklaşılarak onları dinden, camiden, ibadetten uzaklaştırmadan topluma kazandırılabilceği kanaatine varıldı. Ayrıca Allah'ın içkiyi yasaklarken uyguladığı sistematığın günümüzde içki dâhil diğer birçok kötülüğü terk etme konusunda eğitimcilere, annelere ve devlet yetkililerine yol gösterebileceği kanısına ulaşıldı.

Anahtar kelimeler: Tefsir, İçki, Üslup, Tadrîcî yöntem, Haberî Cümle, İnşâî Cümle.

Abstract

According to the Islamic faith, the Qur'ān is composed of the words of Allāh. It orders Muslims to do what is good for them and prohibits what is harmful to them. Among the prohibitions are alcoholic drinks.

At the time of the revelation, alcohol was an indispensable means of pleasure and a habit for the Arabs. The verses about khamr were revealed at a time when the Arabs were addicted to drinking. It is seen that the Qur'ān used a step-by-step method to help them abandon this habit. The present study analyses the verses about alcohol, which is described as the source of every type of evil. It investigates the reasons for the gradual prohibition of alcohol through verses revealed at certain time intervals. It aims to analyse the syntactic structures of the verses about alcohol and to draw attention to the style used in the verses. Thus, it aims to present a new method to understand the psychology of people addicted to alcohol and to ensure that they gradually give it up.

Firstly, the study analyses the verse that addresses the issue through an informative sentence. This is the first verse that mentions alcohol. The present study shows that instead of immediately being forbidden in a society addicted to it, alcohol was sharply distinguished from other beneficial drinks. People addicted to alcohol should be reminded that there are ḥalāl drinks. The study emphasises that such a method of communication should be followed for those who wish to give up alcohol. In the verse analysed in the second stage, it is emphasised that although alcohol has benefits, its harms far exceed its benefits. The study highlights that this verse should be explained to addicts with reference to the benefits and harms of alcohol. Sentences formed using complementary verbs express certainty. This verse includes such a sentence and draws attention to constant harms of alcohol. The present study highlights the continuity of the harm mentioned in this verse. In the third step, the study takes a more concrete stance towards the fact that alcohol is an obstacle to prayer, and it suggests keeping a certain distance from alcohol in the hearts of Muslims with reference to prayer. The sentence used in the verse mentioned at this stage is also a noun clause. The use of this syntactic structure helps emphasise that those who continue to be drunk should not approach prayer. A Muslim who is addicted to alcohol should know that Allāh considers prayer a very valuable act of worship. Therefore, the present study emphasises that one should not perform prayer if they are drunk. It aims to make the addict be aware of the need to be sober during the times of prayer. Thus, it notes that these people should be made aware of the need to abstain from alcohol for a certain time. In the fourth stage, the harms of alcohol were first explained using informative sentences. The study emphasises that alcohol is the devil's filth, and it aims to ensure that Muslims hate it. It informs Muslims that Satan desires to arouse hostility among them through alcohol. Using an imperative sentence, the verse states that they should abstain from drinking, and that this was an important step in ensuring salvation. Finally, as an indication of determination in the prohibition, the interrogative sentence "So will you not then abstain?" is used to emphasise the necessity of completely abstaining from alcohol.

By analysing the different syntactic structures in these verses, the present study tries to unearth the method used by Allāh in forbidding alcohol. It was concluded that when the style of the Qur'ān is applied in a systematic way, Muslims who are addicted to alcohol can be approached with compassion and be integrated into the society without distancing them from religion, mosque and worship. In addition, it is concluded that the systematic method applied by Allāh while forbidding alcohol can

guide educators, parents and state authorities in helping people abandon many other evils, including alcohol today.

Keywords: Tafsîr, Alcoholic Drink, Style, Gradual Method, Informative Sentence, Inshâ'î Sentence

Giriş

Bu makalede insanın ruh ve beden sağlığı için son derece zararlı olan içkinin haberî ve inşâî cümlelerle tadrîcî bir şekilde yasaklanma süreçleri ve bu süreçte nazil olan âyetlerin cümle yapıları incelenecektir. Makalenin ilk aşamasında Konunun haberî cümlelerde yer almasının nedenleri üzerinde durulacak; ikinci aşamasında inşâî cümleler incelenecektir. Sonunda şeytan işi pislik olarak betimlenen bu zararlı alışkanlığın uzun bir süre yasaklanmayışı ve bir âyetle “içki yasaktır” denmeyip tadrîcî bir metot izlenmesi, nehiy cümlesiyle “içki içmeyin” denmeyip haberî cümlelerle içkiden bahsedilerek zararlarının açıklanmasının nedenleri araştırılacaktır. Yine niçin soru üslubu kullanılarak Müslümanların içkiden uzak durmaları istendiği incelenecektir. Bu makalede içki ile ilgili âyetlerin cümle yapıları incelenecek ve bu cümle yapılarının bâtinî manasında nasıl bir anlam zenginliği meydana getirdiği müfessirlerin izahlarından istifade edilerek açıklanacaktır. Kur'an'ın eğitim metodu olarak kullandığı üslupla toplumun yanlışlarının nasıl giderilmesi gerektiğini Müslümanlara gösterdiği anlatılacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanların dünya-âhiret saadeti için çeşitli emirler ve yasaklar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı şirk,¹ kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek,² zulüm³ gibi dini, nefsi ve nesli muhafazaya yönelik aciliyet kesp eden meseleler olması hasebiyle hemen yasaklanması gereken olumsuzluklar olduğu söylenebilir. Bu kötülükler yasaklanmadan İslam'ın ana mesajı ortaya çıkamayacağı için herhangi bir süreç gözetilmeksizin ilk dönemde bu tür zararlı haller tasvir edilerek kesin bir dille yasaklanmıştır.

İçki, faiz, kumar gibi ikincil denilebilecek derecede zararlı kötülöklere tadrîcî bir şekilde yasaklama getirilmiştir. Bunda, insanların fiziksel ve psikolojik durumları dikkate alınarak yasakların uygulamaya konulması etkili olduğu görünmektedir. Böylece yasaklar zaman içerisinde daha geniş ve samimi bir kabullenmeyle hayata taşınmıştır. Bu yöntem sayesinde şirk toplumunda yaygın olan ve bir süre nüzul döneminde de devam eden bu zararlı alışkanlıklar konusunda insanların eğitildiği anlaşılmaktadır.

İçkinin haram kılınmasının tadrîcî bir metotla gerçekleştiğini inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu âyetlerin cümle yapıları ve bu cümleleri ifade üsluplarının Müslümanlarda meydana getirdiği etki ve içki âyetlerinin belâgat bağlamında bütünsellik içerisinde işlendiği bir çalışma olmamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi için bu çalışma yapılmıştır. Konuşmacının anlatmak istediğini muhatabına aktarmada kurduğu cümleler çok önemlidir. Söylenen sözün üslubu muhatabı etkilemekte son derece önemli bir unsurdur.

¹ el-Hac 22/26.

² et-Tekvîr 81/ 8-9.

³ El-En'âm 6/135.

Arapça'da cümleler haberî ve inşâî olmak üzere iki gruba ayrılır.⁴ Haberî cümleler yalan veya doğruluk olasılığı bulunan cümlelerdir.⁵ Haber, herhangi bir cümledeki bir hükmü bildirmek için söylenir. Verilen haberin doğru veya yanlış olması önemli değildir. Önemli olan bu cümlede herhangi bir olaydan haber verilmiş olmasıdır.⁶ Haberî cümlelerde zâhirî ve bâtinî mana birbirleriyle örtüşür. "مَاتَ الرَّجُلُ" "Adam öldü." örneğinde adamın öldüğü muhataba bildirilmiştir. Başka bir gaye söz konusu değildir. İnşâî cümleler ise doğru ve yalan ihtimali olmayan cümlelerdir.⁷ İnşâ talebî ve gayri talebî olmak üzere ikiye ayrılır.⁸ Talebî cümlelerde herhangi bir olay gerçekleşmemiştir. Fakat konuşmacının muhatabından isteği vardır. Bu istek emretmek, yasaklamak, nidâ etmek, soru sormak, temennide bulunmak şekillerinde gelebilir.⁹ Gayri talebi cümlelerde muhatabtan bir istek söz konusu değildir.¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de içki yasağı ile ilgili âyetler bazen haberî bazen de inşâî cümleler halinde gelmiştir. Öncelikle bunların muktezâ-yı hâle göre geliş şekilleri incelenecek ve yasaklanma sürecinin nasıl tahakkuk ettiği hususu araştırılacaktır.

Üslupta duruma, zamana, yere ve hitap edilen kişilere göre dili ayarlama, sözün söylendiği yerin, zamanın gerçek ve gereklerine uygun olması durumuna muktezâyı hâl denir. Teşekkür ile şikâyet ifadesi; haber verme ile inkâr etme; övme ile yerme; soru sormayla inkâr etme arasında farklılıklar vardır. Bunlar, her ne kadar zahiren birbirlerine yakın olsalar da bâtinî manasında farklılıklar barındırırlar. İşte bu durumların tümü mukezâ-yı hal kapsamına girer.¹¹ Konuşmacı bir konuyu anlatırken bazen genişçe izah etmesi gerekebilir. Bazen kısa vurgular yapması uygun olur. Bazen cümlenin bir ögesi hafzedilir. Bazen soru sorarak anlatmak istediğini daha belîğ bir şekilde sunar.¹² Buna, muktezâ-yı hal, neyi gerektiriyorsa onu söylemek en uygundur, denir.¹³

⁴ Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebîbekr Muhammed 'Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1983), 164; Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Sa'îd Şemsuddîn el-Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâ'idî'l-ğiyâsiyye*, thk. 'Alî b. Daḥîllîlâh (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm, 1424), 1/244; 'Alî b. Muhammed 'Alî ez-Zeyn eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât* (Beyrût: Dâru'l-'ilmiyye, 1983), 96; 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûfî, *Mu'cemu mekâlîdî'l-'ulûmi fî'l-ḥudûdi ve'r-rusûm*, thk. Muhammed İbrâhîm 'İbâde (Kâhire: Mektebetu'l-'Âdâb, 2004), 94; el-Kâḍî 'Abdunnebî b. 'Abdurraûf en-Nekrî, *Dustûru'l-'ulemâ*, thk. Ḥasan Ḥânî Faḥş (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 2000), 2/52.

⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 164; Kirmânî, *Tahkîku'l-fevâ'idî'l-ğiyâsiyye*, 1/244; Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 96; Suyûfî, *Mu'cemu mekâlîd*, 94; Nekrî, *Dustûru'l-'ulemâ*, 2/52.

⁶ 'Abdurrahmân b. Ḥasan el-Meydânî ed-Dimeşki Ḥabenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/173.

⁷ Raḍî, *Şerḥu'r-Raḍî 'alâ'l-kâfiyye*, 1455; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 165; Kazvîni, *el-İḍâḥ fî 'ulûmi'l-belâğa*, 1/227; 'Avnî, *el-Minhâcu'l-vâḍiḥi'l-belâğa*, 4/15; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 69.

⁸ 'Avnî, *el-Minhâcu'l-vâḍiḥi'l-belâğa*, 2/88.

⁹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 165; Maḥmûd b. Ḥamza b. Naşr Ebu'l-Kâşim Burḥânuddîn el-Kirmânî Tâcu'l-Ḳurrâ, *Esrâru't-tekrâr fî'l-Kur'ân*. thk. 'Abdulkâdir 'Aḥmed 'Aṭâ (b.y.: Dâru'l-faḍîle, ts.), 1/240.

¹⁰ Aḥmed b. İbrâhîm b. Muştafâ el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, ts.), 69; Ḥabenneke, *el-Belâğatu'l-'Arabiyye*, 1/244.

¹¹ Bk. Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebîbekr Muhammed. 'Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1983), 169; Ebu'l-Me'âlî Celâluddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Ḳazvîni b. 'Umer, *el-İḍâḥ fî 'ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed 'Abdulmun'im el-Hafâcî (Beyrût: Dâru'l-Cil, ts.), 1/42, 52, 123, 124; Muhammed b. Ḥasan b. 'Alî b. 'Uşmân en-Nevâcî, *eş-Şifâ' fî bedî'i'l-iktifâ'*, thk. Maḥmûd Ḥasan Ebû Nâcî (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1403), 37-39.

¹² Bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 169; Kazvîni, *el-İḍâḥ*, 1/42, 52, 123, 124; Nevâcî, *eş-Şifâ' fî bedî'i'l-iktifâ'*, 37-39.

¹³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 169; Kazvîni, *el-İḍâḥ*, 1/42, 52, 123, 124; Nevâcî, *eş-Şifâ' fî bedî'i'l-iktifâ'*, 37-39.

Haberî ve inşâî cümleler muktezâ-yı hâle göre çeşitli gayeler için gelebilir. Bu cümleler bazen nehiy anlamında da kullanılabilir.¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm'deki içki ile ilgili âyetlerin cümle yapıları incelenip bâtinî anlamları müfessirlerin izahlarından da istifade edilerek açıklanacaktır.

1. Herhangi Bir Vasfını Açıklamadan İçkiden Bahsedilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'de içki ile ilgili bilgi veren âyetler incelendiği zaman bu âyetlerin bazılarının haberî cümlelerle bazılarının inşâî cümlelerle geldiği görülmektedir. İnşâî cümlelerle gelen âyetlerin bir kısmı emir cümlesi bir kısmı da soru cümlesi şeklinde gelmiştir. Bu âyetler nüzul sırasına göre incelendiği zaman ilk âyetin en-Nahl suresi 67. âyeti olduğu görülmektedir. Bu âyetin bâtinî anlamıyla ilgili müfessirler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Aşağıda bu yorum farklılıkları ve sebepleri incelenecektir.

“*Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır.*”¹⁵ Bu âyetteki سَكْرًا kelimesinin الخمر anlamında kullanıldığı söylenebilir.¹⁶ “*Hamr: Akli gideren şeydir*”¹⁷ Bu âyette içkiden bahseden سَكْرًا مِنْهُ تَتَّخِذُونَ cümlesi haberî bir cümle olarak gelmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi haberî cümleler herhangi bir olaydan haber vermek için kullanılan cümlelerdendir. Bu cümlede de o dönemin insanların hurma ve üzüm gibi meyvelerden içki ürettikleri anlaşılmaktadır.

Bu âyette içkinin haram olması ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Tefsir kaynakları incelendiği zaman bu âyetin içkinin haram kılınmasından önce indiği anlaşılabılır. Bu âyetin indiği sırada Müslümanların içki içtikleri görülmektedir. Çünkü onlar için İslam'ın ilk dönemlerinde içki içmek helaldi. Müfessirler âyette içkinin hükmü ile ilgili bir bilgi verilmediği için Müslümanların içki içmeye devam ettiklerini belirtmişlerdir.¹⁸

Zemahşerî bu âyeti tefsir ederken üç farklı yorumda bulunmaktadır.

Birinci yorumunda bu âyetin mensuh olduğunu söylemektedir (hükmü kaldırılmıştır). Biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü bu âyette içkinin helal veya haram olduğuna işaret eden bir delil görmüyoruz. Sadece üzüm ve hurmadan insanların içki ürettiklerini anlatmaktadır. Hâlbuki nesh meselesinde bir hüküm bulunmalı ve o hükmün

¹⁴ Dîyâ'uddîn Naşrullâh b. Muḥammed İbnu'l-Eşîr, *el-Bedî' fî 'ilmi'l-'Arabîyye*, thk. Fethî 'Aḥmed 'Alî ed-Dîn. (Mekke: Câmi'atu 'Ummi'l-Kurâ, 1420) 1/624; Ḥabenneke, *el-Belâġatu'l-'Arabîyye*, 1/32; 'Aḥmed b. Muştafâ el-Merâġî, *'Ulûmu'l-belâġa* (b.y.: y.y., ts.), 309.

¹⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halîl Altuntaş - Muzâffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Nahl 16/67.

¹⁶ Bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb*, 6/397; Nu'mânî, *el-Lubâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, 4/30.

¹⁷ Nizâmuddîn el-Ḥâsen b. Muḥammed b. Ḥuseyn el-Ḥammî en-Nisâburî, *Ġarâ'ibu'l-Kur'ân ve raġâibu'l-Furqan*, thk. Zekerîyyâ 'Umeyrât (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1416), 1/602; Ebu'l-Ḥafş Sirâcuddîn 'Umer b. 'Alî b. 'Âdil el-Ḥanbelî Ḥabenneke en-Nu'mânî, *el-Lubâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulvucûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), 4/29; Muḥammed Seyyîd Ṭantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîṭ li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: Dâru'n-Nahḍâ, 1997), 1/481.

¹⁸ Muḥyi's-sunne Ebû Muḥammed el-Ḥuseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ el-Baġavî, *Me'âlimu't-tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî, (Beyrût: Dâru İḥyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420), 3/85; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Umer b. Ḥâsan b. Ḥuseyn et-Teymî Faḥruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ġay*, (Beyrût: Dâru İḥyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420), 6/395; İsmâ'îl Ḥakkî Muştafâ el-İştanbûlî el-Ḥanefî el-Ḥalvetî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/339; 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/160.

ziddına daha sonra yeni bir hüküm gelmelidir.¹⁹ Zemaşerî'nin ikinci yorumunda ise Allah'ın insanları içki içtiklerinden dolayı azarladığını ve nimetlerinden dolayı onları minnet altında bıraktığını belirtmektedir. Bu âyette minnet ifadesi açık olmakla birlikte azar ifadesi çok kapalı bir şekilde sunulmuştur. Âyetin “*güzel besinler elde edersiniz*” bölümünde Allah'ın insanlara nimet verdiği açıkça ifade edilmektedir. Fakat azar ifadesi ancak aşağıda anlatılacağı gibi daha sonra inecek âyetlerdeki içkinin kötülüğü netleştikten sonra bu âyetlere bakarak söylenebilir. Hâlbuki yukarıda anlatıldığı gibi bu âyet içki ile ilgili ilk inen âyet olduğu için âyete muhatap olan insanlar böyle bir azar ifadesini görmemiş olmalı ki içki içmeye devam etmişlerdi. Zemaşerî'nin üçüncü yorumunda ise âyette geçen *sekerden* maksat *nebizdir*. Nebiz yaş veya kuru üzüm ya da hurmanın üçte biri kalana kadar kaynatılıp sarhoşluk verme sınırına kadar bekletilmesi ile elde edilen bir içecektir ki Ebû Hanîfe'ye göre helaldir. Bu durumda *Sekerin* temiz rızıklardan sayılması caizdir. Bu âyette “*ondan seker ve temiz rızıklar ediniyorsunuz*” demek istendiği anlaşılmaktadır.²⁰ Zemaşerî'nin bu yorumunu bazı müfessirlerde benimsemişler ve eserlerinde yer vermişlerdir.²¹ Müfessirler Ebû Hanîfe'nin “Allah bu ümmete *sekeri* helal kılarak lütufta bulunmuştur” ifadesinden *nebiz* kastettiğini belirtmişlerdir.²²

Hattâbî (öl. 388/998), “Bu âyet Mekki bir âyettir ve içkinin haram olduğunu göstermektedir. Çünkü Araplar o dönemde içki için *الخمر* kelimesini kullanmıyorlardı. Allah bu kelimeyi namaz zekât gibi Kur'an'da yeni bir mana için kullandı. *سَكْرًا* kelimesinin *nebiz* anlamında kullanılması yanlıştır” demektedir.²³ “Bu âyet Mekki bir âyettir ve içkinin haram olduğunu göstermektedir” görüşünün hatalı olduğu düşünülebilir. Çünkü eğer bu âyet içkiyi yasaklamış olsaydı aşağıda izah edileceği üzere Müslümanların içkiyi terk etmiş olmaları gerekirdi. Peygamberimiz'in (s.a.s.) içki içenleri kınayıp cezalandırması gerekirdi.

Bu görüşlerden “azar ve minnet ifadesini birleştirmiştir” görüşünün diğer görüşlere göre daha sağlam bir görüş olduğu söylenebilir. *Seker* kelimesinin *nebiz* anlamı taşıdığı doğru olsa da yukarıda ifade edildiği gibi bu âyette *الخمر* anlamında kullanıldığı görüşünün daha sağlam olduğu düşünülebilir. ... *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ...* “*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın...*”²⁴ âyetinde *سُكَارَىٰ* kelimesinin sarhoşluk ifade ettiği gibi bu âyetteki *seker* kelimesinin de sarhoşluk veren içki için kullanılması daha açıktır. Bu durumda bu âyette *سَكْرًا مِنْهُ* şeklinde gelerek ince bir uyarıda bulunduğu anlaşılabilir. Çünkü devamında gelen *وَرِزْقًا حَسَنًا* ifadesiyle *سَكْرًا مِنْهُ* cümlesini birbirinden çok dakik bir şekilde ayırmaktadır. Bu durumda şöyle bir yorum yapılabilir: Araplarda içki içmek çok doğal bir eylemdi. İnsanlar kışık zahirelerini hazırladıkları gibi içki küplerini de hazırlıyorlardı.²⁵ Bu şekilde içki müptelası olan bir topluma içkinin haram olduğunu veya kötü bir şey olduğunu söylemek ve ondan vazgeçmelerini istemek insan bünyesi ve psikolojisi için daha zararlı sonuçlar doğurabilirdi.

¹⁹ Bk. eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitābu't-Ta'rifāt*, 220.

²⁰ Ebu'l-Kâsım Maḥmūd b. 'Amr b. 'Aḥmed ez-Zemaşerî, *el-Keşşāf 'an ḥaḳāiki kavā'id-i'tenzil* (Beyrūt: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabî, 1407), 3/372.

²¹ Nisāburî, *Garā'ibu'l-Kur'ān*, 4/479-480; Şihābuddīn Maḥmūd b. 'Abdillāh el-Ḥuseynî el-Ālūsî, *Rūḥu'l-me'ānî fi tefsiri'l-Kur'ānî'l-'Azîm ve's-seb'i'l-meşānî*, thk. 'Alî 'Abdulbārî 'Aṭiyye, (Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415); 10/224.

²² Rāzî, *Mefātīḥu'l-ğayb*, 1/886; Nisāburî, *Garā'ibu'l-Kur'ān*, 1/602; Nu'mānî, *el-Lubāb fi 'ulūmi'l-kitāb*, 4/29.

²³ Rāzî, *Mefātīḥu'l-ğayb*, 6/397; Nu'mānî, *el-Lubāb fi 'ulūmi'l-kitāb*, 4/30.

²⁴ en-Nisā 4/43.

²⁵ Rāzî, *Mefātīḥu'l-ğayb*, 6/395.

İslam'ın eğitimde tadrîcîlik metodunu kullandığı görülmektedir. Bu kuralın toplumun kötülükleri yapma alışkanlığının seviyesine göre ve bu kötülüklerin yasaklanmasının aciliyetine göre işletildiği anlaşılabilir. Eğer kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek gibi insanı insanlıktan çıkartacak bir fiil ise, insanların iman edip etmemesine bakılmaksızın hemen yasaklandığı düşünülebilir. Aciliyet kesbeden bazı emirler ve yasakları gören Mekke'nin ileri gelenleri İslam'ın doğru bir din olduğunu bildikleri halde sırf bu kurallar kendilerine ağır geldiği için Müslüman olmadıkları söylenebilir. Örneğin, kendilerini diğer insanlardan üstün gören Mekke'nin önde gelenleri Kur'an-ı Kerim'in aslında Allah tarafından geldiğini fark etmişler fakat bu büyük vazifenin Muhammed (s.a.s.) gibi öksüz, yetim, malı mülkü olmayan birisine verilmesini kabullenememişlerdi. ez-Zuhuruf suresi 31. âyette²⁶ belirtildiği gibi birçok Mekkelilerin Kur'an'ın emirlerini kabul ettiklerinde, köle ve cariyelerle aynı seviyeye geleceklerini anladıkları için gururlarını yenip iman etmedikleri görülebilir.

İçki, faiz, kumar gibi ikincil derecede zararlı oldukları söylenebilecek kötülükler ise tadrîcî bir şekilde yasaklama getirilmiştir. Bu sistem sayesinde şirk toplumunda yaşayan insanlar eğitilmişlerdir. Bu insanların bünyelerinin ve psikolojilerinin bu yasakları zamanla kabullendikleri kaynaklarda belirtilmektedir.²⁷ İslam'ın kemale erdiği şekliyle bütün yasaklar ve bütün emirler bir anda topluca insanlara sunulsaydı bu durumda acaba ne olurdu? İnsanların çoğunluğunun böyle bir dini yaşanılmaz bulacağı düşünülebilir. Her ne kadar doğru olduğunu bilseler de bu dine girmeyi göze alamayacağı görülebilir. İnsanların psikolojisini en iyi bilen Allah'ın diğer emir ve yasaklarda olduğu gibi içki yasağında da tadrîcî bir sistem uyguladığı söylenebilir.

Müfessirler bu âyeti açıklarken şöyle demektedirler: İlk dönemlerde Müslümanların içki içmelerine göz yumulması onun güzel bir şey olduğunun kabul edilmesi anlamına gelmez. Aksine Allah ve Resulü buna rıza göstermemekteydi. Onu kerih görüyorlardı. Fakat Allah belirli bir süreliğine içki içmelerine müsaade etmekte bir sakınca görmüyor ve onlara merhametle davranıyordu. Müslümanların içki içmelerini affediyordu.²⁸ Çünkü onlar için içki kolayca vazgeçilebilecek bir alışkanlık değildi. Enes b. Malik'in "Araplar için içkiden daha güzel bir yaşam sevinci yokken içki haram kılındı. Araplara içkinin haram kılınmasından daha zor gelen bir hüküm olmamıştı"²⁹ demesi de yukarıdaki serdedilen görüşleri desteklemektedir. Bu âyette içki ve güzel rızıklar aynı cümle içinde kullanılmıştır. Âyet dikkatle incelendiği zaman Allah'ın içkiyi güzel rızıklardan ayrı değerlendirdiği görülür. Bu cümleden, "bu rızıklardan zararlı da olsa; içki de yapıyorsunuz" anlamı

²⁶ ez-Zuhuruf 43/31.

²⁷ Şerefuddîn el-Huseyn b. 'Abdillâh eṭ-Ṭîbî, *Futūḥu'l-ğayb fî'l-keşfi 'an kınâ'î'r-rayb*, thk. 'İyâd Muḥammed el-Gâvc (b.y.: 2013), 3/353; Ebu'l-Fidâ' İsmâ'il b. 'Umer b. Keşîr el-Kureşî el-Başrî İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Muḥammed Ḥuseyn Şemsuddîn (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 1/47; Zeynuddîn 'Abdurrahmân b. 'Aḥmed b. Receb b el-Ḥasen es-Selâmî el-Bağdâdî el-Ḥanbelî, *Ravâ'î'u't-tefsîr* (el-Memleketu'l-'Arabîyyetu's-Su'udîyye: Dâru'l-'Âşîme, 2001), 1/31; İbrâhîm b. 'Umer b. Ḥasen er-Rabâṭ b. 'Alî b. Ebîbekr el-Bîkâ'î, *Naẓmu'd-durer fî tenâsubî'l-âyâti ve's-suver* (Kâhîre: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 5/170; Vehbe b. Muşţafâ ez-Zuḥaylî, *Tefsîru'l-munîr fî'l-'akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec* (Dimeşk: Dâru'l-Fikrî'l-Mu'âşır, 1418), 1/17.

²⁸ Muḥammed et-Ṭâhir b. Muḥammed b. Muḥammed b. Ṭâhir İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîru ve't-tenvîr taḥrîru'l-mâ'nâ's-sedîd ve tenvîru'l-aklî'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye lî'n-Neşr, 1984), 5/65; Muḥammed b. 'Aḥmed b. Muşţafâ b. 'Aḥmed Ebû Zuheyr, *Zehrâtu't-tefâsîr*, (b.y.: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî, ts.), 8/4212.

²⁹ Bağavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 1/277; İştânbûlî, *Rûḥu'l-beyân*, İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîru ve't-tenvîr*, 1/339; 2/339, 14/8800.

çıkartılabilir. Bu şekilde içkinin aslında kötü bir şey olduğunun insanların dikkatine sunulduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Âyetin sonunda لعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “Belki şükredersiniz.” denmeyip إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “Bunda aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır” denmesi de içkinin şükür edilecek bir rızık olmadığına delalet etmektedir. Bu şekilde hurma, üzüm gibi nimetlerden güzel rızık elde edebildikleri gibi zararlı bir madde de üretebildiklerini dikkate sunduğu söylenebilir. Böylece insanın kötüyü terk edip iyiye yönelmesi için düşünüp ibret alması istenmektedir. Ayrıca يَعْقِلُونَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ denilerek içki kötülenmektedir. Çünkü içki akli giderir. Düşünmeyi engeller. Bu âyette içki haberî cümle ile gelmişse de aslında küçümsemenin olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Fakat bu الْحَمْرُ kelimesiyle değil de *nebiz* anlamına da gelen سَكَرًا kelimesiyle bildirdiği görülmektedir. Eğer الْحَمْرُ kelimesiyle bildirmiş olsaydı diğer âyetlerde olduğu gibi onun kötü bir şey olduğunu da vurgulaması gerektiği söylenebilir.

Henüz İslâm’ın hükümlerinin hikmetlerinin ortaya çıkacağı bir ortam olmayan Mekke’de içkinin kötülüğünü izah etmek ve içki müptelası bir toplumu buna ikna etmek için sarf edilecek gayretler Müslümanlara zaman kaybettirecekti. Müslümanları esas gayeden yani tevhit, ahiret nübüvvet inancını anlatmaktan ve insanlığın tümünün reddedeceği kötü fiilleri reddetmelerini istemekten uzaklaştırıcaktı. Ayrıca sonradan “bütün kötülüklerin anası”³² olarak tarif edilecek içkinin önceden herhangi bir mubah içecekmiş gibi sunulmasının da eğitim metoduna aykırı olacağı düşünülebilir. سَكَرًا kelimesiyle içkiye işaret edilerek onun içki manasına binaen güzel rızıktan ayrı bir şey olduğuna dikkat çekilmekle birlikte *nebiz* anlamına binaen Mekkeli müşriklerin eline yukarıda belirtilen “biz içkiden asla vazgeçemeyiz bunun için Müslüman olmuyoruz” şeklinde bir mazeret geçmemiş olduğu görülmektedir. وَرَزَقًا kelimesi حَسَنًا şeklinde sıfatlanıp övülüyorken سَكَرًا kelimesi sıfatlanmayarak aslında onun kötü bir içecek olduğuna işaret edildiği anlaşılmaktadır.³³

Bu âyette سَكَرًا مِنْهُ تَتَّخِذُونَ cümlesi muzari fiilli bir cümledir. ‘Muzâri fiil hal, tekrar ve istikbal ifade eder.’³⁴ Bu bilginin ışığında değerlendirme yapıldığında “Siz *sekeri* şimdi içtiğiniz gibi onu sürekli içiyorsunuz. İleride de içeceksiniz” anlamı olup *sekeri* içme konusunda âyette açık bir kınama bulunmadığı görülmektedir. Bu durumda *sekerin* haram olan *hamr* değil, mübah olan *nebiz* olduğunu söyleyen Ebû Hanife’nin görüşünün de dikkate değer olduğu söylenebilir.

2. İçkide Fayda Bulunmakla Birlikte Zararının Daha Büyük Olduğunun Bildirilmesi

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın Müslümanların çeşitli sorularına cevap olarak âyet indirdiği görülmektedir. Bu sorulardan bir tanesi de içki hakkındadır. Müslümanların içkinin hükmüyle ilgili sordukları soruya el-Bakara suresi 219. âyeti ile cevap verdiği görülmektedir. Bu âyette içkinin fayda ve zararları isim cümlesiyle anlatılmıştır. يَسْئَلُونَكَ

³⁰ Ebu’l-Hasen ‘Alî b. Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥabîbî’l-Başrî el-Bağdādî el-Māverdî, *en-Nuketu ve’l-uyün*, thk. es-Seyyid b. ‘Abdulmaḥşūd b. ‘Abdirrahîm (Beyrūt: Dāru’l-Kutubî’l-İlmiyye,), 3/198.

³¹ Şâlih es-Sāmerrāi, *el-Lemesātu’l-beyāniyye li suveri’l-Ḳur’āni’l-Kerîm*, (b.y.:ts.), 64.

³² .Suleymān b. Aḥmed b. Eyyūb b. Metîrî el-Laḥmî eş-Şāmî eş-Ṭaberānî, *el-Mecme’u’l-evaṣṭ*, thk. Ṭarîk b. ‘Avdillāh b. Muḥammed-‘Abdulmuḥsin b. İbrāhîm el-Ḥuseynî (Ḳāhire: Dāru’l-Ḥarameyn, ts.), 4/81.

³³ Muḥammed Mutevellî eş-Şa’rāvî, *el-Ḥavāṭır* (b.y.: Meṭābî’u ‘Aḥbārî’l-Yevm, ts.), 2/939.

³⁴ Sekkākî, *Miftāḥu’l-‘ulūm*, 208; Kazvîni, *el-İdāḥ*, 2/113; Ḥabenneke, *el-Belāğatu’l-‘Arabiyye*, 164.

“Resûlüm! Sana içki ve kumarın hükmünü soruyorlar. Şöyle de: ‘Onlarda büyük bir günah ve zarar, bununla birlikte insanlar için birtakım faydalar da vardır; fakat günah ve zararları faydalarından daha büyüktür.’³⁵

Râzî (öl. 606/1210) sorulan bu soruda üç ihtimalden bahsetmektedir.

1. İçkinin hakikatini ve mahiyetini öğrenmek için soruyorlardı.
2. Ondand istifade etmenin helal olup olmadığını soruyorlardı.
3. Haram veya helal oluşunu soruyorlardı.

Âyetin cevabına bakıldığında onun haram mı helal mi olduğunu sordukları anlaşılmalıdır.³⁶ Yukarıdaki âyetin izahında da açıklandığı gibi içki Arap toplumu için vazgeçilmez bir içecek olduğu; içki içmeyenlerin sayısının çok az olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. İslam kötülükleri yasaklayıp iyilikleri teşvik eder. Fakat içkinin sarhoş edip akılları baştan aldığı malumdur. Nice akıllı ve vakur insanları rezil bir hale dönüştürmektedir.³⁷

Müslümanlar İslam’ın mesajının insanları eşrefi mahlûk olma özelliğine yönelttiğini anlamışlardı. İnsanı güzel ahlakla bezeyen İslam dininin gayesi ile içkinin uyuşmadığını fark ediyorlardı. Bunun için İslam’ın temizlediği ruhlarına aykırı gelen içkinin hükmünü merak ediyorlardı. Yukarıda zikredilen âyette geçen ikazı ikazı fark ediyorlar fakat içki ile ilgili bir hüküm gelmediği için de içkiyi içme konusunda ruhları ızdırap duyuyordu. Nitekim Hz. Ömer (r.a), Hz. Muaz b. Cebel (r.a) ve bir grup sahâbi (r.a) Peygamberimize (s.a.s.) gelip “Ey Allah’ın Resûlü (s.a.s.) içki hakkında bize bir fetva versen. Çünkü o akli gideriyor”³⁸ diyerek içkinin İslam’ın temizlediği ruhlarını rahatsız ettiğini dile getirmişlerdi. el-Bakara 178. âyette³⁹ olduğu gibi Allah diğer birçok hükümde emir veya yasağını açıkça beyan etmesine rağmen içki âyetinde farklı bir üslup kullanmıştır.

Yukarıda izah edildiği gibi içki Arap toplumunda çok olağan bir ihtiyaç ve eğlence aracıydı. Allah eğitim metodu olarak tadrîcîliği benimsediği için içkiye son derece düşkün olan bu toplumu içki hakkında düşünmeye sevk etmişti.⁴⁰ Yukarıdaki bilgiler göz önünde bulundurulduğu zaman sahabilerin içki ile ilgili bazı tereddütlere düştüğü görülmektedir. Bu tereddütler onlara içkinin hükmü ile ilgili soru sorma ihtiyacı hissetmelerini sağlamıştı. Böylece kendilerinin içkiyi bırakma iradesi göstermelerini istemişti. Âyette **بَسُّوْنَكُمْ** şeklinde bir üslup kullanılmasının şöyle bir yorumu olabilir: Aslında Allah el-Bakara 187. âyette⁴¹ olduğu gibi Ramazan gecelerinde hanımlarıyla cima eden Müslümanların nefislerine yenilmelerini affedip bunu mubah kıldığı gibi içkiyi de mubah kılmış olabilirdi.

³⁵ el-Bakara 2/219.

³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 6/395.

³⁷ Bk. Nu’ mânî, *el-Lubâb fi ‘ulūmi’l-kitâb*, 4/38.

³⁸ Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥtafâ el-‘İmâdî Ebu’s-Su‘ūd, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Beyrût: Dâru İḥyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, ts.), 1/218; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîru ve’t-tenvîr*, 2/338.

³⁹ *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı.”* el-Bakara 2/178.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 6/396.

⁴¹ *أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ “Oruç gecesinde kadınlarınızla birleşmek size helâl kılındı. Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz. Sizin kendinizi sıkıntıya sokmakta olduğunuzu Allah bilmiş, tövbenizi kabul etmiş ve sizi bağışlamıştır. Şimdi artık onlarla birleşin.”* el-Bakara 2/187.

Fakat soru sormanın bir nevi karşılığı olarak içki ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştu. el-Bakara 108 ve el-Mâide 101.⁴² âyetlerde ve Müslim’de geçen bir hadiste⁴³ olduğu gibi Müslümanların hükümler hakkında ve diğer konularda gereksiz soru sormasını Allah ve Resûlü pek uygun görmüyordu. Burada da يَسْأَلُونَكَ denilerek soru sormalarına bir uyarı söz konusu olabileceği düşünülebilir. Allah’ın âyette Müslümanların sorularına yine tam olarak cevap vermeyip sadece içkideki fayda ve zararlara dikkat çekmekle yetindiği görülmektedir.

Bu âyette acaba niçin içkinin faydalarından bahsedilmiştir. Allah’ın her yarattığında bir hikmet vardır. İçkinin zararları olduğu gibi birçok faydasının da bulunduğunu belirtmiştir. وَأَمَّا فَبِغَيْرِ الْحَمِّ لِلنَّاسِ cümlesinde fayda kelimesinin müfret değil de cemi olarak gelmesi dikkate değer bir meseledir. Bu âyetin medlulünce içkinin zararları yanında insanlara birçok faydası olmalıdır. Bu faydalar neler olabilir? Bunları tıp bilginlerinin araştırması gerektiğine işaret vardır. Çünkü Allah her bir hastalığa bir derman yaratmıştır. Bugün teknolojinin geliştiği çağımızda birçok hayvanın veya bitkinin zehrinden nice hastalıklara ilaç yapılmaktadır. İstihale metoduyla yapılan işlemlere ek olarak yüksek teknolojiden istifade edilerek içkinin keşfedilemeyen faydaları bulunarak hastaların tedavisinde kullanılabilir. Allah Cennetteki içkiden bahsederken ﴿وَإِنَّهَا مِنْ حَمْرِ لَدَّةٍ لِلشَّارِبِينَ﴾ “İçenlere lezzet veren ve dünyadakiler gibi sarhoş etmeyen şarap ırmakları vardır.”⁴⁴ لَا يَصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا “Ondan (o şaraptan) başları ağrımaz ve sarhoş olmazlar.”⁴⁵ لَا يَرْتَفُونَ “İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar.”⁴⁶ diyerek içkinin kötülüklerinin yok edilerek sunulduğunu anlatmaktadır. Şu halde dünyada da içkinin faydalı olan bölümleri insanlığın yararına sunulması düşünülebilir.

Âyette وَأَنتُمْ كَبِيرٌ denilerek içkinin zararlarının çok fazla olduğu ve نَفْعِهِمَا أكبر من نفعهما denilerek de fayda zarar kıyası yapıp zararının fazla olduğuna dikkat çekildiği görülebilir. Böylece Müslümanların kendi rızalarıyla içkiden uzaklaşacakları beklenebilir. Nitekim birçok Müslüman bu âyetten sonra içkiyi terk etmiştir. Fakat âyette içkinin yasak olması ile ilgili bir hüküm bulunmadığı için içmeye devam edenler kınanmamıştır.

⁴² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ سُوؤُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا ۖ لَنُفِئَنَّ عَنْهَا ۖ وَنُحْمًا وَأَلْحًا ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَلِيمٌ “Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur’an indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.” el-Mâide 5/101.

⁴³ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ (خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ فَحُجُّوا فَقَالَ رَجُلٌ أَلَّا غَمَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَسَكَتَ حَتَّى قَالَتْهَا ثَلَاثًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْ فَلْتُ نَعَمَ لَوَجِبَتْ وَلَمَّا اسْتَظَعْتُمْ ثُمَّ قَالَ دَرُونِي مَا تَرَكْتُمْ فَإِنَّمَا هَلَكَ مِنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَرَّةٍ سَوَالِهِمْ وَاحْتِلَافِهِمْ عَلَى أُنْبِيَائِهِمْ فَمَا أَمَرْتُمْ بِشَيْءٍ فَأَتَوْا مِنْهُ مَا اسْتَظَعْتُمْ وَمَا تَهْتَبْتُمْ عَنْ شَيْءٍ قَدَّعُوهُ Hüreyre’den rivâyet edilmiştir: Allah’ın Resûlü (s.a.v.) bize hitap etti ve şöyle dedi: ‘Ey insanlar! Allah size haccı farz kıldı, haccediniz. Bir adam, ‘her sene mi ya Resûlallah?’ diye sordu. Hz. Peygamber cevap vermedi. Adam sorusunu üç kere tekrarlayınca Allah’ın Resûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: ‘Evet desem size zorunlu olurdu ve buna güç yetiremezsiniz. Sizi (serbest) bıraktığım hususlarda siz de beni (rahat) bırakın. Sizden öncekiler, çok soru sormaları ve Peygamberleri hakkında ihtilafa düşmeleri sebebiyle helak oldular. Size bir şeyi emdersem gücünüz yettiğince yerine getirin. Bir şeyden men edersem onu da terk edin.’ Muslim b. Haccâc Ebu’l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, el-Musnedu’s-Sahîhi’l-muhtaşar, thk. Muhammed Fevâid ‘Abdulbâkî (Beyrût: Dâru İhyâ’i Turâsî’l-‘Arabî, ts.), 2/975.

⁴⁴ Muhammed 47/15.

⁴⁵ el-Vâkıa 56/19.

⁴⁶ es-Saffât 37/47.

Bazı müfessirler, “bu âyette *إِنَّكُمْ كَيْبَرٌ* ifadesi şu anki hali göstermektedir. Geçmiş göstermemektedir. Bundan dolayı geçmiş ümmetler için içki içmede bir günah yoktu. Bu ümmetin zamanında içki günah sayılmıştır.” görüşündedirler.⁴⁷ Bu görüşün Allah'ın sünnetine uygun olmadığı görülmektedir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi içki akli gideren bir içecektir. Akli başından giden bir insanın yaptığı davranışlar seviyesiz, bayağı, iğrenç hatta tehlikeli olabilir. İçki haram kılınmadan önce sarhoş olup Hz. Ali'nin (r.a.) develerinin ciğerlerini söken Hz. Hamza'nın Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından uyarılması üzerine “siz benim babamın kölelerisiniz” diye karşılık vermesi⁴⁸ içkinin insanı ne hale soktuğuna örnek gösterilebilir. Peygamber de olsa insanların içki içtiği zaman sarhoş olmaları kaçınılmazdır. Sarhoşken konularına uygun davranamayacakları bir gerçektir. Peygamberler acınacak, kınanacak ve alay edilecek bir hale gelmekten masumdurlar.

Bu âyet inene kadar insanlar içkinin faydaları ile ilgilenmişlerdi. İlk defa bu âyetle içkinin zararları vurgulanmıştır. Böylece insanlar içkinin haram olmasına alıştırılmaktaydı. Hz. Peygamber (s.a.s.) *إِنَّ اللَّهَ تَقَدَّمَ فِي تَحْرِيمِ الْخَمْرِ* “Allah içkinin haram olmasına ‘insanları’ hazırladı.” diyerek bu gerçeği vurgulamıştır.⁴⁹ İçki içmeye devam eden Müslümanlar ‘Biz onun faydasından dolayı içiyoruz. Zararından dolayı değil’, diyorlardı. Allah merhametinden dolayı içkiyi henüz yasaklamamıştı. Onlar *إثم*’den kastın zarar ve ifsat olduğunu biliyorlardı. Bu âyet içkinin ileride haram kılınacağına dair bir işaret gibiydi.⁵⁰ Âyetteki “soruyorlar” cümlesi muzari fiil olarak gelmiştir. Bu durumda Müslümanların bu soruyu defalarca sordukları anlaşılabilir. Yukarıda belirtildiği gibi muzari fiil hal, tekrar ve istikbal anlamı ifade eder. Şu halde Müslümanların içki ile ilgili tereddütlerinin ciddi bir boyutta olduğu söylenebilir. Ayrıca “Onda büyük bir günah ve insanlar için faydalar vardır” cümlesi isim cümlesi halinde gelmiştir. Müsned de isim olarak gelmiştir. Müsned, isim olarak geldiğinde sübut (süreklilik) ifade eder.⁵¹ Bu bilginin ışığında içkideki fayda ve zararın sabit olduğu anlaşılabilir. Yani bir içkide fayda veya zarar varsa geçmiş dönemlerdeki veya gelecek zamanlardaki yapılan içkilerde de aynı fayda ve zarar vardır. Şu halde yukarıda görüşleri sunulan bir kısım müfessirlerin geçmiş dönemdeki ümmetlere içkinin günah olmadığı görüşünü de bu bilginin iptal ettiği anlaşılabilir.

Buraya kadar incelenen iki ayette içki ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir. İlk âyette içkinin güzel rızıktan ayrılarak zihinlerin dikkati çekilmiş; ikinci âyette ise faydalarıyla birlikte zararlarının da vurgulanmasıyla âyetin bâtinî anlamına vâkıf olabilen muttaki Müslümanların zihinsel hareketliliğini tetiklemiş ve içki içmekten vaz geçmişlerdir. İçkinin haram kılındığı ile ilgili kesin bir hüküm bulunmamasından dolayı Müslümanların bir kısmı ise içki içmeye devam etmişler ve Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından kınanmamışlardır.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 6/399; Nu'mânî, *el-Lubâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, 4/38.

⁴⁸ Bk. Muhammed b. İsmâil Ebû 'Abdillâh el-Buḥârî, Şaḥîḥu'l-Buḥârî, thk. Muhammed b. Zuheyr Nâşir en-Nâşir (b.y.: Dâru Ṭavkî'n-Necât, 1422), 4/78.

⁴⁹ Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1/277; Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. 'Umer el-Kureşî ed-Dimeşķî İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn (Beyrût: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1419), 1/579; İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîru ve't-tenvîr*, 2/340.

⁵⁰ Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 5/123; İbn 'Âşûr, *et-Taḥrîru ve't-tenvîr*, 5/60.

⁵¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 208; Kazvînî, *el-İdâḥ*, 2/111; Sa'duddîn Mes'ûd b. Muhammed et-Taftazânî, *Muḥtaşaru'l-me'ânî* (b.y.: y.y., ts.), 79.

3. İçkilyken Namaz Kılınmasının Yasaklanması

Bu bölümde incelenecek âyet ilk defa kısmî bir yasak getirmektedir. Namaz esnasında sarhoş olmanın yasaklandığı ayet en-Nîsâ 43. âyetidir. Bu âyette içkilyken namaza yaklaşma yasağı inşâî cümleyle belirtilmekle birlikte içkili olma hali isim cümlesi halinde haberî cümle olarak gelmiştir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ* “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”⁵² Bu âyette *سُكَارَىٰ وَأَنْتُمْ* cümlesi isim cümlesidir. Müsned de isim olarak gelmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi müsned, isim olarak geldiğinde sübut ifade eder. Bundan, Müslümanların namazdan önce içki içtikleri kesin olduğu gibi namazdayken de sarhoşluklarının devam ettiği anlaşılabilir. *لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ* cümlesi inşâî bir cümle olarak gelip nehiy bildirmektedir.

Bu âyetin nazil olmasıyla birlikte namaza sarhoş gelmenin yasaklandığı görülmektedir. Hatta önceki âyetten içki içmenin zararlı bir içecek olduğunu anlayanlar belki haram edileceğini bildiğinden değil ama içkinin zararlı olduğunu kavrayıp bırakmıştır. er-Râzî aslında bu âyetin içkinin tamamen haram olduğuna zımnen işaret ettiğini savunmaktadır.⁵³ Sair zamanlarda içki içmenin serbest olduğu dikkate alındığı zaman bu âyetin içkiyi haram kıldığını söylemek uzak bir ihtimal olmaktadır. Çünkü namazda konuşmak, gülmek, oruçluyken yemek yemek gibi birçok yasak belirli vakitlerde geçerliken o vakitlerin dışında mubahtır. Bu âyetin medlülünce de içki içmek yasak olmamalıdır. Sadece namaza sarhoş gelmek yasaklanmıştır demek daha doğru görünmektedir.

el-Bakara 219. âyette içkinin kötülüğünün iyiliğinden fazla olduğunu belirterek Müslümanları içkinin haram kılınmasına alıştırdıktan üç yıl sonra bu âyet nazil olmuştur. Abdurrahman b. Avf'ın sarhoşken namaz kıldırıldığı sırada namazda yanılması üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bu âyet indikten sonra artık Müslümanlar içkinin namaza mâni olduğunu öğrendiler. Bu âyetin nazil olmasıyla birlikte içkiye kerih bir şey olarak bakmaya başladılar. “Bizi namazdan alıkoyan bir şeyi bizim kullanmamız doğru değildir”⁵⁴ deyip onu terk etmeye başladılar. Bazıları ise içkinin haram olduğuna dair bir işaret olmadığı için içmeye devam ettiler. İçki içtikten sonra ne söylediklerini bilecek derecede ayılıncaya kadar namazdan uzak durmaları emredildiği için ne dediklerini bilecek derecede sarhoşlukları devam eden kişiler, içkinin neşvesi üzerlerinde devam ederken namaza katılıyorlardı. Müslümanlar bu âyet indikten sonra diledikleri zaman içki içmenin namaza engel olduğunu öğrenmişlerdi. Bundan dolayı ancak namazların arası uzun olup sarhoşluklarının hafiflediği veya tamamen kaybolduğu vakitler olan yatsı ve sabah namazlarının ardından içki içiyorlardı.⁵⁵

⁵² en-Nîsâ 4/43.

⁵³ Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 6/396

⁵⁴ Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1/277, 626.

⁵⁵ Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1/277, 626; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/513; İbn Kesîr, *Tefsîru'Kur'âni'l-'Azîm*, 2/309; Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 10/85; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Aḥmed b. Ebîbekr b. Ferec el-Enşârî el-Ḥazrecî Şemsuddîn el-Ḳurtubî, *el-Câmi' li'ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. 'Aḥmed el-Burdûnî (el-Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1964), 5/200; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 4/62; Ebu'l-Abbâs Aḥmed b. Muḥammed b. El-Mehdî el-Ḥusnî el-İdrîsî eş-Şâzelî el-Fâsî b. 'Acîbe, *el-Baḥru'l-medîd* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 1/246; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, 5/60, 5/195.

Bazı âlimler “bu âyette sarhoşlara hitap vardır” demektedirler. Bazıları ise “Sarhoşken namaza yaklaşmayın” şeklinde sarhoşlara hitap olduğu görülse de يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْكَرُوا “Ey iman edenler sarhoş olmayın” anlamı vardır.⁵⁶ demektedir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْكَرُوا “Sarhoş olmayın” anlamının çıkartılması zorlama bir tefsir olduğu görülmektedir. Çünkü eğer sarhoş olmayın anlamı olsaydı bu ayetle birlikte içki haram olmuş olurdu. Hâlbuki içki bu ayetle haram kılınmamıştır. Ayrıca sarhoşlara da hitap edilmesi görüşünün de uygun olmadığı görülmektedir. Çünkü yukarıda verilen Hz. Hamza (r.a.) örneğinde olduğu gibi sarhoş olan kişinin ne dediğini bilmediği gibi kendisine ne söylendiğini de bilmesi mümkün değildir. Sarhoş bir kişiye bir şeyi emretmek ve yasaklamak abes bir iştir. Bu âyette Müslümanların içki içmelerine müdahale edilmediği fakat sarhoş oldukları zaman namaza yaklaşmamaları gerektiği şeklinde bir uyarı olduğu söylenebilir.

Burada şunu da belirtmek gerekir. Bu âyette sarhoşken namaza yaklaşmayın cümlesine atıf olarak gelen وَلَا جُنُبًا ifadesi “cünüpken de namaza yaklaşmayın.” anlamındadır. Müslümanlar cünüp olmanın Allah katında büyük bir günah veya haram olan bir şey olmadığını sadece namaza engel bir hal olduğunu anlamaktaydı. Birçok Müslüman aynı âyette birbirine atfedilen sarhoşluk ve cünüplüğün sadece namaza engel bir hal olduğunu düşünmüşlerdi denilebilir. Bundan dolayı bazı Müslümanların içki içmeye devam etmiş olabileceği düşünülebilir.

Yukarıda incelenen âyetlerde içkinin haram kılındığına dair bir hüküm bulunmamaktadır. Aşağıda incelenecek âyetlerde içkinin haram olduğu açık ve kesin beyanlarla bildirilmektedir. Allah içkiyi niçin yasakladığını ve onun zararlarını haberî cümlelerle anlatmaktadır. Bununla beraber içkiden kaçınmaları gerektiğini inşaî cümlelerle bildirmiştir.

4. İçkinin Yasaklanması

Bu aşamada iki âyet nazil olmuştur. Birinci âyet içkinin yasaklanmasının sebeplerini açıklamaktadır. İkinci âyet içki sebebiyle şeytanın Müslümanlara vereceği zarara dikkat çekmektedir.

4.1. İçkinin Yasaklanma Sebebinin İzah Edilmesi

İçki yasağı bazen Kur'ân-ı Kerîm'de emir fiilli cümlelerle anlatılmaktadır. Emir, otoriter bir şekilde bir işin yapılmasını istemektir.⁵⁷ el-Mâide suresi 90. âyette يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Ey iman edenler! İçki, kumar, tapınmak ve putlara kurban kesmek için dikilen taşlar, fal ve şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.”⁵⁸ buyrulmaktadır. Bu âyet hem haberî hem de inşaî cümlelerden oluşmaktadır.

Bu âyette birinci cümle haberî cümle olarak gelmiştir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ “Ey iman edenler! İçki, kumar, tapınmak ve putlara kurban kesmek için dikilen taşlar, fal ve şans okları şeytan işi birer pisliktir.” Bu

⁵⁶ Nu'mānī, *el-Lubāb fī 'ulūmi'l-kitāb*, 6/396.

⁵⁷ Cemāluddīn Ebi'l-Ferec 'Abdurrahmān b. el-Cevzī, *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevāzır*, Muhammed 'Abdulkerīm Kāzīm er-Rādī (Beyrūt: el-Muessesetu'r-Risāle, 1984),172; Ezherī, *Şerhu'l-Ezherī*, 48.

⁵⁸ el-Mâide 5/ 90.

cümle Müslümanları uyarı için gelmiştir. Çünkü bazen haberî cümleler uyarı için gelir.⁵⁹ Bu bilgiden yola çıkarak içkinin şeytan işi bir pislik olduğunu açıklayarak Müslümanların içki hakkında uyarıldığı görülmektedir. İkinci فَاجْتَنِبُوهُ “Bunlardan kaçının.” cümlesi emir cümlesidir. Emir cümleleri inşâi cümlelerdendir.

Bu âyetten önce inen âyetler yukarıda izah edildiği gibi içkinin kötülüğünü çeşitli üsluplarla Müslümanların dikkatine sunmuştu. Fakat içkinin haram kılındığına dair bir hüküm bulunmadığından dolayı Müslümanların bir kısmı içmeye devam etmişti. Çünkü haram olmayan bir şeye haram denmesi لَّا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ “Allah’ın sizin için helal kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın”⁶⁰ âyetiyle yasaklanmıştı.

Başta Hz. Ömer (r.a) olmak üzere Müslümanlar içkinin hükmünü kesin olarak öğrenmek istiyorlardı. Hatta Hz. Ömer (r.a.) اللهم بين لنا في الخمر بيانا شافيا “Allah’ım içki konusunda bizim içimizi rahatlatacak bir bilgi ihsan et.” diye dua ediyordu. Hicretin üçüncü senesinde Sa’d b. Ebî Vakkâs (r.a.) Ensar ve Muhacirlerden bir grubu davet etmişti. Onlara ikramda bulunmuştu. İkramında içki de vardı. Yiyip içtikten sonra muhabbete dalmışlardı. Sa’d “Muhacirler Ensar’dan daha üstündür.” dedi. Bunun üzerine Ensar’dan biri bir deve çenesi kemiği ile Sa’d’ın yüzüne vurdu. Sa’d’ın burnu kırıldı. Sa’d gidip durumu Peygamberimize (s.a.s) haber verince el-Mâide suresi 90. âyeti اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ nazil olarak içkiyi tamamen yasakladı. Allah içkiyi yasaklarken kullandığı üslupta içkinin yasak edilme sebeplerini de izah etmiştir. Böylece Müslümanların gönlünde içkiyle ilgili tereddüt ve şüphenin kalmadığı görülmektedir.⁶¹

Ayrıca فَاجْتَنِبُوهُ “bunlardan kaçının” cümlesi emir bildirmekle birlikte irşat da ifade ettiği anlamı çıkartılabilir. Çünkü âyetin sonunda لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ denilerek Müslümanlar, içkiden kaçınmanın neticesinin kurtuluş olacağına irşat edilmekteydiler. Bu durumda “içki içmekten kaçınmak haramlığı yanında ayrıca sizin menfaatinizedir.” demek istenmiş olabilir. “İçki içmeyin” denmeyip “ondan sakının” şeklinde içkinin yasaklanmasında şöyle bir anlam olabilir: “Zinaya yaklaşmayın”⁶² âyetinde olduğu gibi insanın nefesine hoş gelen haramlarla Müslümanların arasına engel konularak bu haramları işlemekten öte onlara yaklaşmak yasaklanmıştır. Böylece Müslümanların bu yasaklara düşmesinin önüne geçmek istendiği anlaşılabilir. İçki için de durumun aynı olduğu düşünülebilir. İçki içmek Müslümanlar için o dönemde bir alışkanlık ve zevk aracı olduğu için içki bulunan bir ortamda bulunmaları onların içkiye karşı arzularının canlanmasına sebep olacağı açıktır.

Her ne kadar imanları artık içki içmelerine mani olsa da nefisleri ve bedenleri içkiden aldıkları lezzeti hala diri bir şekilde hissetmekteydiler. Bu durumdaki kişilere sadece içki içmeyin demek yeterli olmayabilir. Fakat kaçının dediği zaman onlarda içki bulunan

⁵⁹ Ebu’l-Me’âlî Celâluddîn Muḥammed b. ‘Abdirrahmân el-Ḳazvîni b. ‘Umer, *el-İdâh fî ‘ulûmi’l-belâğa*, thk. Muḥammed ‘Abdulmun‘im el-Ḥafâcî (Beyrût: Dâru’l-cil, ts.), 1/177; Ḥamîd ‘Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdîhu li’l-belâğa* (b.y.: Mektebetu’l-Ezheriyye’t-turâş, ts.), 2/9.

⁶⁰ el-Mâide 5/87.

⁶¹ Bağavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 1/249; Ebu’s-Su’ûd, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm*, 1/218; Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*, 1/260; İbn Kesîr, *Tefsîru’Kur’âni’l-‘Azîm*, 2/271-272; Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, 12/423, 6/396; Ḳurtubî, *el-Câmi’ li’l-aḥkâmî’l-Ḳur’ân*, 6/286; Nu’mânî, *el-Lubâb fî ‘ulûmi’l-kitâb*, 4/32-33; Âlûsî, *Rûḥu’l-me’ânî*, 1/506; İbn ‘Acîbe, *el-Baḥru’l-medîd*, 1/507-508; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîru ve’t-tenvîr*, 7/22.

⁶² Nu’mânî, *el-Lubâb fî ‘ulûmi’l-kitâb*, 6/396.

⁶³ el-İsrâ 17/32.

ortamlardan da uzaklaşmak hissi doğurmaktadır. Böylece Müslümanlarla içki arasına engel konularak müptela oldukları bu içecekten daha kolay uzaklaşmalarının sağlandığı anlaşılabilir.

4.2. Şeytanın İçkiyi İnsanları Saptırmak için Araç Olarak Kullanması

Bazen, bir şeyi muhataba yasaklamak için soru üslubu kullanılabilir.⁶³ İçki yasağı el-Mâide suresi 91. âyette soru üslubuyla anlatılmaktadır. ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ﴾ “Hiç şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla sizin aranızda ancak düşmanlık ve kin bırakmak, sizi Allah’ı zikretmekten ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz, değil mi?”⁶⁴ Bu âyette bir öncekinde olduğu gibi içkiyle ilgili iki cümle vardır. Birinci cümle şeytanın içki vesilesiyle Müslümanların arasını açmak, Allah’ı anmak ve namazdan alıkoymak gibi kötülöklere sürüklemesi haberî cümleyle izah edilmektedir. Burada bir olayın sadece haber vermek istendiğinin kastedilmediği düşünülebilir.

Haberî cümlelerin bazen irşat için geldiği yukarıda belirtilmişti. Bu cümlede de durumun aynı olduğu anlaşılmaktadır. Âyetteki bu cümle ile ilgili şöyle bir yorum yapılabilir: Allah Müslümanlara şeytanın tuzaklarından birini haber vermektedir. Bu tuzakla Müslümanlar için hem dünyevî hem de uhrevî felaket hazırladığını hatırlatmaktadır.

en-Nûmânî (öl. 775/1373) de bu âyeti tefsir ederken şeytanın müslümanları düşürmeye çalıştığı tuzakları şu şekilde izah etmektedir:

1. Dünyevi tehlikeler: İçkinin sebep olduğu dünyevî felaket Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği yok etmektir. Hâlbuki إِخْوَةٌ الْمُؤْمِنُونَ “Müminler ancak kardeştir.”⁶⁵ âyetinde de açıklandığı gibi Allah Müslümanlar arasında kardeşlik tesis etmeyi murat etmektedir.⁶⁶ Şeytanın ise bu kardeşliği içki aracılığı ile düşmanlığa dönüştürmek istediği bu âyetten anlaşılabilir. Böyle bir üslupla Müslümanların kendilerini bekleyen tehlikeyi görüp kendi rızalarıyla içkiden uzaklaşmalarının hedeflendiği düşünülebilir. İçki içenler genelde ahbablarıyla beraber içerler. İlk başta muhabbet koyulaşır. Vakit ilerledikçe içkinin tesiriyle akılları gider. Şehvet, öfke v.b. duyguları coşar. En akıllı kimseler bile çok yanlış şeyler yapar ve konuşur. Burnu kırılan Sa’d b. Ebî Vakkâs olayında olduğu gibi insanlar sarhoş olunca olmayacak şeyler yaparak aralarındaki kardeşlik zedelenebilir. Birlik kaybolunca Müslümanların insanlığa sunması gereken en önemli mesajı, ahlaklı toplum olarak huzur, güven merhamet v.b. diriltici duyguları sunamaz hale gelir.

2. Uhrevî felaket: وَأَقِمِ الصَّلَاةَ “Allah’ı zikretmek en büyük ibadettir.”⁶⁷ لَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ “Beni anmak için namaz kıl.”⁶⁸ âyetlerinde belirtildiği gibi Müslümanların Allah katında en büyük ibadet olan zikirten gafil kalmaları ve namaza yaklaşamamalarıdır.⁶⁹

⁶³ Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâğa*, 83; Habenneke, *el-Belâğatu’l-‘Arabiyye*, 1/291.

⁶⁴ el-Mâide 5/ 91.

⁶⁵ el-Hucurât 49/10.

⁶⁶ Nu’mânî, *el-Lubâb fî ‘ulūmi’l-kitâb*, 7/507.

⁶⁷ el-Ankebût 29/45.

⁶⁸ Tâhâ 20/14.

⁶⁹ Nu’mânî, *el-Lubâb fî ‘ulūmi’l-kitâb*, 7/507.

Bazen soru cümleleri, emir manasında kullanılabilir.⁷⁰ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ cümlesi soru cümlesi olmasına rağmen bu âyette emir manasında kullanıldığı görülmektedir. Bu cümle incelendiği zaman Allah'ın Müslümanları nasıl eğittiği daha net bir şekilde görülür. O dönemde Müslümanların içkiye ne kadar düşkün oldukları yukarıda belirtmişti. Allah, zina v.b. yasaklarda olduğu gibi "içki yasaktır" demek suretiyle de bir defada yasaklayabilirdi. Fakat bu şekilde bir yasaklama içkiye müptela olan Arap toplumuna çok ağır geleceği açık bir gerçektir. Çünkü insanın alışkanlıklarını terk edebilmesi için belirli bir süreye ihtiyaç olduğu için tadrîcî bir sistem kullanılmıştır.

İçki yasağını getiren âyetler incelendiği zaman içkinin zararları ve şeytanın içki ile elde etmek istediği zafer izah edilmekte ve içkiyi terk etmeleri halinde felaha kavuşacakları açıklanmaktadır. Allah, bütün bu izahtan sonra onları son derece onurlandırıcı ruhlarını okşayıcı bir soruyla artık içkiyi bırakın demek istemektedir. Bu kadar izahtan sonra hala içki içmeye devam mı edeceksiniz yoksa vaz mı geçeceksiniz? şeklindeki soruya teslimiyetin bir timsali olarak Hz. Ömer فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ âyetini duyunca يا رب "Evet, vazgeçtik ya Rabbi!"⁷¹ diyerek bu açıklamayla ruhunun huzura kavuştuğunu kalbinin tatmin olduğunu izhar etmiş oluyordu. Tadrîcî bir yöntem ve bu şekildeki psikolojik bir yönlendirmenin ardından bu âyeti duyan Müslümanlar ağızlarına götürmek üzere ellerine aldıkları içki kaplarını fırlatmışlardı. Evlerindeki testileri kırmışlardı. Günlerce Medine sokakları içki kokmuştu.⁷² İşte bu başarıyı getiren en önemli etkenlerden bir tanesi de Kur'an-ı Kerim'in üslubudur. Günah ne kadar büyük ve çirkin olursa olsun bu günahı işleyen Müslüman'ın Allah velisidir. Onu eğitirken ona gösterdiği şefkat ve sabrın zaferi ebedî olmuştur.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de Müslümanların zararına olan şeyler yasaklanmıştır. Bu yasaklar bildirilirken çeşitli âyetlerde farklı üsluplar kullanılmıştır. İçki diğer bazı yasaklardan farklı üslup kullanılarak yasaklanmıştır. Uzunca bir süredir söylemek istediğini söylemekten çekinen bir kişinin muhatabının psikolojisini çok iyi gözlemleyip onu hazır hale getirince söylemesi hedefine ulaştırmakta daha etkilidir. Bunun gibi Kur'an'da da yeri ve zamanı gelince Müslümanların içkiden vazgeçmeleri gerektiğine edebî bir üslupla işaret edilmiştir. Bu yasaklar konulurken toplumun psikolojik durumu, bu fiillerin kök salması, yasaklandığı zaman elde edilecek kar ve zarar hesap edilerek tadrîcî bir şekilde en uygun zaman kollanmıştır. Allah, bu şekilde tadrîcî bir sistem kullanarak başta eğitimcilere, anne babalara hatta doktorlara çok mükemmel bir sistem göstermiştir. İçki yasağı bu konuda son derece dikkat çekici bir sistemle getirilmiş ve mükemmel bir sonuç elde edilmiştir.

Bu çalışmada içkinin tadrîcî bir şekilde yasaklanmasında kullanılan cümle yapıları incelenmiştir. Müslümanların ve bütün insanların kişiyi eğitmede ve muhatabı ikna etmede kullanabilecekleri bu cümlelerin üsluplarında saklı olan çok önemli bir metodun

⁷⁰ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 83; 'Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâğa*, 2/103.

⁷¹ Bağavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1/83, 244; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/260, 374, 675; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 6/396, 7/175, 12/425; İbn Kesîr, *Tefsîru'Kur'âni'l-Azîm*, 1/433; Nisâburî, *Garâ'ibu'l-Kur'an*, 3/13; Nu'mânî, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, 4/33, 5/112; Nâşiruddîn Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. 'Umer b. Muḥammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Maraşlî (Beyrût: Dâru ihyâ'i turâsî'l-'Arabî, 1418), 2/220, 3/278; Kurtubî, *el-Câmi' li'ahkâmi'l-Kur'an*, 3/74; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'aqlî's-selîm*, 3/76; İbn 'Acîbe, *el-Baḥru'l-medîd*, 2/74; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, 7/22.

⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li'ahkâmi'l-Kur'an*, 6/262-263; İbn Kesîr, *Tefsîru'Kur'âni'l-Azîm*, 3/164; Tañtâvî, *et-Tefsîru'l-vasîf*, 1/481.

gün yüzüne çıkması sağlanmıştır. Bir şeyi yasaklarken veya emrederken muhatabın psikolojisine çok dikkat etmek gerektiği anlaşılmıştır. Cümle kurulumunda sadece cümlenin doğru olmasının yeterli olmadığı görülmüştür. Çeşitli cümle kalıplarıyla muhatabı ikna edip onun gönlünü kırmadan en tutkun olduğu zararlı şeylerden kendi rızasıyla vazgeçmesini sağlamanın mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. “Her doğru her yerde söylenmez” atasözünde olduğu gibi muhatabı rencide etmeden içki yasağını sindirebilmeleri için belirli bir sistem içerisinde özenle seçilen cümle kalıpları kullanılmıştır. Böylece nefret ettirilmeden ve korkutulmadan; sevdilerek ve müjdelenerek yapılacak irşad ve tebliğle elde edilecek zaferinin çok güçlü ve kalıcı olacağı görülmüştür. İslam’la ilk defa muhatap olan kişilere bu sistemle tebliğ yapıldığı zaman başarı oranının çok yüksek olacağı sonucuna varılmıştır.

İnsanın psikolojisini, bulunduğu ortamı veya bedensel durumunu göz önüne almadan; onu zararlı alışkanlıklardan uzak tutulmaya çalışılmasının yanlış bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitimcilerin insanların alışkanlıklarından bir çırpıda vazgeçemeyeceğinin bilincine varması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir kişiyi bir kötülükten vazgeçirmek için o kötülüğe tutkunluğu göz önüne alınması gerekmektedir. Sonuçta başarıya ulaşmak için bazen bu kişilerin belli bir süreliğine bu tür yanlışları yapmalarına müsamaha göstererek yavaş yavaş bu kötülüklerden uzaklaştırmak gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

İçkinin ne söylediğini bilmeyecek derecede kişinin aklını gideren, namaza ve Allah’ı anmaya engel olan zararlı bir madde olmasına karşın onda bazı faydaların bulunduğu bildirilerek bu faydaların araştırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Şeytanın Müslümanlar arasında düşmanlık ekerek kardeşliklerini yok etmek arzusuyla çalıştığı vurgulanmaktadır. Bu yolda şeytanın en etkin araçlarından birisinin de içki olduğu görülmektedir. Toplumsal barış, huzur ve kardeşliğin pekiştirilmesi için içkinin toplumun tüm bireyleri tarafından terk edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Âlūsī, Şihābuddīn Maḥmūd b. ‘Abdillāh el-Ḥuseynī. *Rūḥu’l-me‘ānī fī tefsīri’l-Kur‘ānī’l-‘Azīm ve’s-seb‘i’l-meşānī*. thk. ‘Alī ‘Abdulbārī ‘Aṭīyye. Beyrūt: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415.
- ‘Avnī, Ḥamīd. *el-Minhācu’l-vāḍiḥu li’l-belāga*. b.y.: Mektebetu’l-Ezheriyye’t-Turās, ts.
- Bağavī, Muḥyi’s-sunne Ebū Muḥammed el-Ḥuseyn b. Mes‘ūd b. Muḥammed b. El-Ferrā. *Me‘ālimu’t-tenzīl fī tefsīri’l-Kur‘ān*. thk. ‘Abdurrezzāk el-Mehdī, Beyrūt: Dāru İhyāi’t-Turāşī’l-‘Arabī, 1420.
- Beyḍāvī, Nāşiruddīn Ebū Şa‘īd ‘Abdullāh b. ‘Umer b. Muḥammed eş-Şirāzī. *Envāru’t-tenzīl ve esrāru’t-te’vīl*. Muḥammed ‘Abdurrahmān el-Maraşlī. Beyrūt: Dāru İhyāi et-turāşī’l-‘Arabī, 1418.
- Bikā‘ī, İbrāhīm b. ‘Umer b. Ḥasan er-Ribāṭ b. ‘Alī b. Ebībekr. *Naẓmu’d-durer fī tenāsubi’l-‘ayāti ve’s-suver*. Kāhire: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.
- Buḥārī, Muḥammed b. İsmāīl Ebū ‘Abdillāh. Şaḥīḥu’l-Buḥārī. thk. Muḥammed b. Zuheyr Nāşir en-Nāşir. b.y.: Dāru Ṭavķi’n-Necāt, 1422.
- Ebu’s-Su‘ūd, Muḥammed b. Muḥammed b. Muştafā el-‘İmādī. *İrşādu’l-‘akli’s-selīm ilā Tezāyā’l-Kitābi’l-Kerīm*. Beyrūt: Dāru İhyāi’t-Turāşī’l-‘Arabī, ts.
- Ebū Zuheyr, Muḥammed b. ‘Aḥmed b. Muştafā b. ‘Aḥmed. *Zehrātu’t-tefāsīr*. b.y.: Dāru’l-fikri’l-‘Arabī, ts.
- Ezherī, Ḥālid b. ‘Abdillāh b. Ebībekr b. Muḥammed el-Curcāvī. *Şerḥu’t-Taşriḥ ‘alā’t-tavḍīḥ*. Beyrūt: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2000.

- Ḥabenneke, 'Abdurrahmān b. Ḥasan el-Meydānī ed-Dimeşkī. *el-Belāġatu'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Dimeşk: Dāru'l-Kalem, 1996.
- Hāşimī, Aḥmed b. İbrāhīm b. Muşţafā. *Cevāhiru'l-belāġa fī'l-me'ānī ve'l-beyān ve'l-bedī*. Beyrūt: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, ts.
- İbn 'Acībe, Ebu'l-Abbās Aḥmed b. Muḥammed b. El-Mehdī el-Ḥusnī el-İdrīsī eş_Şāzelī el-Fāsī, *el-Baḥru'l-medīd*. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2002.
- İbn 'Āşūr, Muḥammed et-Ṭāhir b. Muḥammed b. Muḥammed b. Ṭāhir. *et-Taḥrīru ve't-tenvīr taḥrīru'l-ma'nā's-sedīd ve'tenvīru'l-aqlī'l-cedīd min tefsīri'l-kitābi'l-mecīd*. Tunus: ed-Dāru't-Tūniyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn el-Cevzī, Cemāluddīn Ebi'l-Ferec 'Abdurrahmān. *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevāzır*. thk. Muḥammed 'Abdulkerīm Kāzım er-Rādī iBeyrūt: el-Muessesetu'r-Risāle, 1984.
- İbnu'l-Eşīr, Dīyā'uddīn Naşrullāh b. Muḥammed. *el-Bedī fī 'ilmi'l-'Arabiyye*. thk. Fethī 'Aḥmed 'Alī ed-Dīn. Mekke: Cāmi'atu 'Ummi'l-Ḳurā, 1420.
- İbn Kesīr Ebu'l-Fidā' İsmā'īl b. 'Umer el-Ḳureşī ed-Dimeşkī. *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-'Azīm*. thk. Muḥammed Ḥuseyn Şemsuddīn. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419.
- İbn Receb, Zeynuddīn 'Abdurrahmān b. 'Aḥmed b el-Ḥasen es-Selāmī el-Baġdādī el-Ḥanbelī. *Ravā'i'u't-tefsīr*. el-Memleketu'l-'Arabiyyetu's-Su'udiyye: Dāru'l-'āşime, 2001.
- İştānbūlī, İsmā'īl Ḥaḳḳī Muşţafā el-Ḥanefī el-Ḥalvetī. *Rūḥu'l-beyān*. Beyrūt: Dāru'l-Fikr, ts.
- Ḳazvīnī, Ebu'l-Me'ālī Celāluddīn Muḥammed b. 'Abdirrahmān, b. 'Umer. *el-İdāḳe fī 'ulūmi'l-belāġa*. thk. Muḥammed 'Abdulmun'im el-Ḥafācī. Beyrūt: Dāru'l-Cīl, ts.
- Kirmānī, Muḥammed b. Yūsuf b. 'Alī b. Sa'īd Şemsuddīn. *Taḥḳīku'l-fevā'idi'l-ġiyāsiyye*. thk. 'Alī b. Daḥīlillāh. Medine: Mektebetu'l-'Ulūm, 1424.
- Kur'ān-ı Kerīm Meālī*,. çev. Halil Altuntaş - Muzâffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Ḳurtubī, Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. 'Aḥmed b. Ebībeker b. Ferec el-Enşārī el-Ḥazrecī Şemsuddīn. *el-Cāmi' li'aḥkāmi'l-Ḳur'ān*. thk. 'Aḥmed el-Burdūnī. el-Ḳāhire: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1964.
- Māverdī, Ebu'l-Ḥasen 'Alī b. Muḥammed b. Muḥammed b. Ḥabībī'l-Başrī el-Baġdādī. *en-Nuketu ve'l-'uyūn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdulmaḳşūd b. 'Abdirrahīm. Beyrūt: Dāru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- Merāġī, 'Aḥmed b. Muşţafā. *'Ulūmu'l-belāġa*. b.y.: y.y., ts.
- Muslim, Muslim b. Ḥaccāc Ebu'l-Ḥasen el-Ḳuşeyrī en-Nisābūrī. *el-Musnedu's-Sahīḥi'l-muḥtaşar*. thk. Muḥammed Fevāid 'Abdulbāḳī. Beyrūt: Dāru ihyā'i turāsī'l-'Arabī, ts.
- Nekrī, el-Ḳāḳī 'Abdunnebī b. 'Abdurraūf. *Dustūru'l-'ulemā*. thk. Ḥasan Ḥānī Faḥş. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000.
- Nevācī, Muḥammed b. Ḥasan b. 'Alī b. 'Uşmān. *eş-Şifā' fī bedī'i'l-iktifā'*, thk. Maḥmūd Ḥasan Ebū Nācī. Beyrut: Dāru mektebeti'l-ḥayāt, 1403.
- Nu'mānī, Ebu'l-Ḥafş Sirācuddīn 'Umer b. 'Alī b. 'Ādil el-Ḥanbelī Ḥabenneke. *el-Lubāb fī 'ulūmi'l-kitāb*. thk. 'Ādil 'Aḥmed 'Abdulvucūd. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1998.
- Nisāburī, Nizāmuddīn el-Ḥasen b. Muḥammed b. Ḥuseyn el-Ḳammī. *Ġarā'ibu'l-Ḳur'ān ve raġāibu'l-Furḳan*. thk. Zekerīyyā 'Umeyrāt. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1416.
- Rāzī, Ebū 'Abdullāh Muḥammed b. 'Umer b. Ḥasan b. Ḥuseyn et-Teymī Faḥruddīn. *Mefātīhu'l-ġayb*. Beyrūt: Dāru Ḥyāi't-Turāşī'l-'Arabī, 1420.
- Sāmerrāī, Şāliḥ. *el-Lemesātu'l-beyāniyye li suveri'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*, .b.y.: y.y., ts.
- Sekkākī, Ebū Ya'ḳūb Yūsuf b. Ebībeker Muḥammed. 'Alī. *Miftāḥu'l-'ulūm*. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983.
- Suyūṭī, 'Abdurrahmān b. Ebī Bekr Celāluddīn. *ed-Durru'l-mensūr*. Beyrūt: Dāru'l-Fikr, ts.
- Suyūṭī, 'Abdurrahmān b. Ebī Bekr Celāluddīn. *Mu'cemu meḳālīdi'l-'ulūmi fī'l-ḥudūdi ve'r-rusūm*. thk. Muḥammed İbrāhīm 'İbāde. Ḳāhire: Mektebetu'l-'Ādāb, 2004.
- Şa'rāvī, Muḥammed Mutevellī. *el-Ḥavāṭır*. b.y.: Meṭābi'u 'aḥbārī'l-yevm, ts.
- Şerīf el-Curcānī, 'Alī b. Muḥammed 'Alī ez-Zeyn. *Kitābu't-Ta'rīfāt*. Beyrūt: Dāru'l-'İlmiyye, 1983.

- Ṭaberānī, Suleymān b. Aḥmed b. Eyyūb b. Metirī el-Laḥmī eş-Şāmī. *el-Mecme'u'l-evsaṭ*. thk. Ṭāriḳ b. 'Avḍillāh b. Muḥammed - 'Abdulmuḥsin b. İbrāhīm el-Ḥuseynī. Ḳāhire: Dāru'l-Ḥarameyn, ts.
- Taftazānī, Sa'duddīn Mes'ūd b. Muḥammed. *Muḥtaşaru'l-me'ānī*. b.y.: y.y., ts.
- Ṭanṭāvī, Muḥammed Seyyīd. *et-Tefsīru'l-vasīṭ li'l-Ḳur'ānī'l-kerīm*. Ḳāhire: Daru'n-Nahḍa, 1997.
- Ṭībī, Şerefuddīn el-Ḥuseyn b. 'Abdillāh. *Futūḥu'l-ğayb fi'l-keşfi 'an ḳinā'ir-rayb*. thk. 'İyād Muḥammed el-Ğavc. b.y.: 2013.
- Zemaḥşerī, Ebu'l-Ḳāsım Maḥmūd b. 'Amr b. 'Aḥmed. *el-Keşşāf 'an ḥakāiki ḳavā'idi't-tenzīl*. Beyrūt: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī, 1407.
- Zuḥaylī, Vehbe b. Muşţafā. *Tefsīru'l-munīr fi'l-'aḳīdeti ve's-şerī'ati ve'l-menhec*. Dımeşḳ: Dāru'l-Fikrī'l-Mu'āşır, 1418.